



حبیب خراسانی

حبیب خراسانی، شاعر، عارف و مجتهد مشهور دوره [قاجاریه](#) بود.

فهرست مندرجات

- ۱ - شناخت اجمالی از حبیب الله خراسانی
- ۲ - تحصیلات حبیب الله خراسانی
- ۳ - اصحاب سر اچه
- ۴ - رسیدن حاج میرزا به مقام اجتهاد
- ۵ - کنار نگیزی حاج میرزا از زعامت امور شرعی
- ۶ - حبیب الله خراسانی در ملجرای مشروطه
- ۷ - شناخت شخصیتی از حبیب الله خراسانی
- ۸ - تسلط حبیب الله بر زبان‌های دیگر
- ۹ - علاقه حبیب الله به شعر
- ۱۰ - غزلیات حبیب خراسانی
- ۱۱ - وجه تمایز حبیب خراسانی از دیگر شاعران معاصر خود
- ۱۲ - مضمون اشعار حبیب خراسانی
- ۱۳ - سیر تاریخی چپ دیوان حبیب خراسانی
- ۱۴ - فهرست منابع
- ۱۵ - پانویس
- ۱۶ - منبع

شناخت اجمالی از حبیب الله خراسانی

- نام کامل وی حاج میرزا حبیب الله شهیدی است.
- [1] فضل‌الین داود بدایع‌نگار، «مرجوم حجة الاسلام حاج میرزا حبیب‌الله شهیدی قفس‌سره»، ج ۱، ص ۱۶، الکمال، سال ۲، ش ۴ (فروردین ۱۳۰۱).
 - برخی وی را میرزا حبیب الله مجتهد رضوی یا حسینی نیز نامیده‌اند.
 - [2] حسن مشکان طبسی، «حاج میرزا حبیب خراسانی»، ج ۱، ص ۳۵، دبستان، ش ۳ (دی ۱۳۰۱).
 - [3] محمد باقر بن اسماعیل رضوی، شجره طیبیه در انساب سلسله سادات علویه رضویه، ج ۱، ص ۴۱۵، چپ مجتهدی مدرس رضوی، مشهد ۱۳۸۴ ش.
 - [4] محمد باقر ساعدی خراسانی، ضمیمه تاریخ علمای خراسان، ج ۱، ص ۲۷۵، در عبدالرحمان بن نصرالله مدرس، تاریخ علماء خراسان، چپ محمدباقر ساعدی خراسانی، مشهد ۱۳۴۱ ش.
 - تخلص «حبیب» و در [خراسان](#) معروف به «آقا» بوده است.
 - [5] حسن مشکان طبسی، «حاج میرزا حبیب خراسانی»، ج ۱، ص ۳۵، دبستان، ش ۳ (دی ۱۳۰۱).
 - [6] علی اکبر گلشن‌آزادی، صد سال شعر خراسان، ج ۱، ص ۱۹۴، به کوشش احمد کمالپور، مشهد ۱۳۷۳ ش.
 - [7] ابوالقاسم پرتو، یاران سراچه (شرح احوالات و عقاید و افکار میرزا حبیب خراسانی)، ج ۱، ص ۱۳، تهران ۱۳۸۳ ش.
 - در نهم [جمادی‌الاولی](#) ۱۲۶۶ در [مشهد](#) به دنیا آمد، پدرش [حاج میرزا محمد هاشم مجتهد](#) (متوفی ۱۲۶۹) نوه میرزا مهدی مجتهد معروف به [شهید رابع](#) بود.
 - [8] محمد مهدی بن محمدعلی کشمیری، تکملة نجوم السماء، ج ۲، ص ۲۶۹، قم (۱۳۹۷).
 - [9] حبیب الله بن محمد هاشم حبیب خراسانی، دیوان، ج ۱، ص ۱۷، چپ علی حبیب، تهران (۱۳۵۳ ش).
 - میرزا مهدی، شهید رابع، در ۱۲۱۸، به فرمان نادر میرزا (متوفی ۱۲۱۸) پسر شاه‌رخمیرزا افشار، که مشهد را تصرف کرده بود به شهادت رسید.
 - [10] ابوالحسن بن محمدامین گلستانه، مجمل‌التواریخ، ج ۱، ص ۴۴۵، چپ مدرس رضوی، تهران ۱۳۵۶ ش.
 - [11] محمدعلی بن صادق کشمیری، کتاب نجوم السماء فی تراجم العلماء، ص ۳۳۰، قم (۱۳۹۴).
 - [12] محمد تقی بن محمدعلی سپهر، ناسخ‌التواریخ: سلاطین قاجاریه، ج ۱، ص ۱۲۳، چپ محمدباقر بهبودی، تهران ۱۳۴۵-۱۳۴۴ ش.
 - [13] عبدالرحمان بن نصرالله مدرس، تاریخ علماء خراسان، ج ۱، ص ۵۴، چپ محمدباقر ساعدی خراسانی، مشهد ۱۳۴۱ ش.
 - به همین سبب فرزندان و نوالگن میرزا مهدی به «شهیدی» معروف شده‌اند.
 - [14] محمد باقر بن اسماعیل رضوی، شجره طیبیه در انساب سلسله سادات علویه رضویه، ج ۱، ص ۴۲۶-۳۹۳، چپ مجتهدی مدرس رضوی، مشهد ۱۳۸۴ ش.

از کودکی و نوجوانی وی اطلاع چندانی در دست نیست جز این که پس از اتمام تحصیلات مقدماتی، **فقه** و **اصول** را نزد **حاج میرزا نصر الله مجتهد فانی**، شوهر خواهرش، که از مجتهدان و مدرّسان بزرگ و مشهور خراسان بود، آموخت، هوش سرشار و **حافظه** قدرتمند وی هنگام نوجوانی و تحصیل زبانزد بود. سپس برای ادامه تحصیل به **نجف اشرف** رفت.

[۱۵] حبيب الله بن محمد هاشم حبيب خراسانی، دیوان، ج ۱، ص ۱۸، چاپ علی حبيب، تهران (۱۳۵۳ ش).

[۱۶] علی اکبر گلشن آزادی، صد سال شعر خراسان، ج ۱، ص ۱۹۴، به کوشش احمد کمالپور، مشهد ۱۳۷۳ ش.

در هنگام اقامت در نجف، با عارفی به نام **میرزا مهدی گیلانی** متخلص به خدیو (متوفی ۱۳۰۹) [۱۷] محمد معصوم بن زین العابدین معصوم علیشاه، طرائق الحقائق، ج ۳، ص ۵۵۰-۵۵۱، چاپ محمدجعفر محجوب، تهران (۱۳۱۸). آشنا شد و همراه او به مجالس صوفیه بغداد می‌رفت. از قصیده‌ای که در ستایش خدیو سروده است مشخص می‌شود که وی اعتمادی عمیق به این عارف داشته است. حبيب از طریق خدیو با مرتاضی هندی به نام غلامعلی خان آشنا شد. غلامعلی خان که به زبان‌های باستانی و علوم و معارف هندوان آشنایی داشت، در حلقه ارشادش این علوم را به خواص شاگردانش می‌آموخت. حبيب هم با موافقت خدیو، از محضر غلامعلی خان بهره برد.

[۱۸] حبيب الله بن محمد هاشم حبيب خراسانی، دیوان، ج ۱، ص ۲۰-۲۴، چاپ علی حبيب، تهران (۱۳۵۳ ش).

مشخص نیست که حبيب، چه مدتی در نزد مرشد هندی به تعلم مشغول بوده است، اما پس از درگذشت وی، نخست خدیو گیلانی و سپس حبيب به مشهد رفتند.

اصحاب سراچه

در مشهد، خدیو در **سراچه** بیرونی منزل حاج میرزا هدایت‌الله، پدر بزرگ حبيب، که در جوار **مسجد گوهر شاد** بود مقیم شد و پس از مدتی عده‌ای از مشاهیر خراسان از جمله **صید علی خان درگزری** (متوفی ۱۳۳۲) به حلقه ارادت وی درآمدند که آن‌ها را «**اصحاب سراچه**» یا «**اهل سراچه**» می‌نامیدند. کچک رفتار خاص و شیوه درویشانه زندگی اصحاب سراچه باعث شد که برخی از متشرعان به مخالفت با آن‌ها برخیزند و اصحاب هم تصمیم گرفتند متفرق شوند. حبيب هم در حدود ۱۲۹۵ به سامرا به حلقه درس **میرزای شیرازی** پیوست.

[۱۹] محمد معصوم بن زین العابدین معصوم علیشاه، طرائق الحقائق، ج ۳، ص ۵۵۱، چاپ محمدجعفر محجوب، تهران (۱۳۱۸).

[۲۰] حبيب الله بن محمد هاشم حبيب خراسانی، دیوان، ج ۱، ص ۲۴-۳۲، چاپ علی حبيب، تهران (۱۳۵۳ ش).

معاصران حبيب خراسانی نظیر **میرزا محمد مهدی کشمیری**، **محمد باقر رضوی**، بدایع‌نگار و مشکان طبسی که شرح حال وی را نوشته‌اند کوچکترین اشاره‌ای به ماجرای اصحاب سراچه نکرده‌اند. **معصوم علی‌شاه**

[۲۱] محمد معصوم بن زین العابدین معصوم علیشاه، طرائق الحقائق، ج ۳، ص ۵۵۱، چاپ محمدجعفر محجوب، تهران (۱۳۱۸).

در ضمن شرح حال خدیو گیلانی، با این‌که اشاره‌ای به اهل سراچه می‌کند اما نامی از حبيب خراسانی نمی‌آورد، حتی گلشن آزادی که سال‌ها پس از حبيب می‌زیسته در شرح حال حبيب اشاره‌ای به این مسئله نکرده است. از اشاره‌ای که حسن حبيب

[۲۲] حبيب الله بن محمد هاشم حبيب خراسانی، دیوان، ج ۱، ص ۲۹-۳۰، چاپ علی حبيب، تهران (۱۳۵۳ ش).

به دیدار خود با پسرخوانده خدیو می‌کند، مشخص می‌شود که مسئله سراچه تا سال‌ها در نظر متشرعان خراسان منموم بوده و اهل آن را به **زنقه** و **احاد** متهم می‌کرده‌اند و احتمالاً به همین دلیل شرح حال نویسان نمی‌خواستند نامی از مجتهد محبوب و بزرگ خراسان، یعنی حبيب، در میان اهل سراچه بیاید و نیز شاید از بیم چنین اتهاماتی است که خود حبيب هم ابیاتی را که در ستایش خدیو گیلانی سروده بود از قصیده خود حذف کرد.

[۲۳] حبيب الله بن محمد هاشم حبيب خراسانی، دیوان، ج ۱، ص ۲۳-۲۴، چاپ علی حبيب، تهران (۱۳۵۳ ش).

رسیدن حاج میرزا به مقام اجتهاد

اقامت حبيب در عتبات عالیات حدود چهار سال طول کشید که در این میان همسر دوم اختیار کرد، به سفر حج رفت و در بازگشت به **عراق**، علاوه بر میرزای شیرازی از محضر **حاج میرزا حبیب الله رشتی** و فاضل دربندی بهره برد و پس از نیل به درجه **اجتهاد** و دریافت تصدیق اجتهاد از میرزای شیرازی در حدود ۱۲۹۸ به مشهد بازگشت

[۲۴] محمد مهدی بن محمدعلی کشمیری، تکملة نجوم السماء، ج ۲، ص ۲۶۹، قم (۱۳۹۷)

[۲۵] محمد باقر بن اسماعیل رضوی، شجره طیبه در انساب سلسله سادات علویه رضویه، ج ۱، ص ۴۱۶، چاپ محبتقی مدرس رضوی، مشهد ۱۳۸۴ ش.

[۲۶] حبيب الله بن محمد هاشم حبيب خراسانی، دیوان، ج ۱، ص ۳۸-۳۶، چاپ علی حبيب، تهران (۱۳۵۳ ش).

[۲۷] محمد باقر ساعدی خراسانی، ضمیمه تاریخ علمای خراسان، ج ۱، ص ۲۷۵، در عبدالرحمان بن نصرالله مدرس، تاریخ علماء خراسان، چاپ محمدباقر ساعدی خراسانی، مشهد ۱۳۴۱ ش.

مردم مشهد استقبال شایسته‌ای از وی کردند و ریاست روحانی و زعامت امور شرعی که در خاندان حبيب سابقه داشت به وی سپرده شد

[۲۸] محمد مهدی بن محمدعلی کشمیری، تکملة نجوم السماء، ج ۲، ص ۲۶۹، قم (۱۳۹۷)

[۲۹] فضل‌السنن داود بدایع‌نگار، «مرجوم حجة الاسلام حاج میرزا حبيب‌الله شهیدی قفس سر»، ج ۱، ص ۲۰، الکمال، سال ۲، ش ۴ (فروردین ۱۳۰۱).

[۳۰] ابوالقاسم حبيب اللهی، «حاج میرزا حبيب‌الله مجتهد خراسانی»، ج ۱، ص ۱۳۸، یغما، سال ۱۹، ش ۳ (خرداد ۱۳۴۵).

کناره‌گیری حاج میرزا از زعامت امور شرعی

وی حدود پانزده سال به ریاست روحانی مردم مشهد که اموری از قبیل **قضا**، تدریس، امامت جماعت و **موعظه** و سخنرانی بود پرداخت. حسن رفتار، درایت و شهامت وی در انجام وظایف دینی حتی زبانزد نسل‌های پس از وی در خراسان بود. در این مدت، حبيب برای گذران معیشت، اراضی بحرآباد، روستایی در حوالی مشهد را، که ملک موروثی خاندان او بود، آباد کرد و هرگاه فرصتی دست می‌داد به کوچه‌های اطراف مشهد برای عبادت و تهجد می‌رفت.

[۳۱] فضل‌السنن داود بدایع‌نگار، «مرجوم حجة الاسلام حاج میرزا حبيب‌الله شهیدی قفس سر»، ج ۱، ص ۲۱-۲۰، الکمال، سال ۲، ش ۴ (فروردین ۱۳۰۱).

[۳۲] حبيب الله بن محمد هاشم حبيب خراسانی، دیوان، ج ۱، ص ۳۹-۳۸، چاپ علی حبيب، تهران (۱۳۵۳ ش).

[۳۳] ابوالقاسم حبيب اللهی، «حاج میرزا حبيب‌الله مجتهد خراسانی»، ج ۱، ص ۱۳۸، یغما، سال ۱۹، ش ۳ (خرداد ۱۳۴۵).

حدود سال‌های ۱۳۱۵ تا ۱۳۱۶، حبیب که از زعامت امور شرعی کجک خسته شده بود در بحرآباد با عارفی ساده‌دل و اُمی به نام سیدابوالقاسم درگزی (متوفی ۱۳۱۹) دیدار کرد. ساعدی خراسانی در ضمیمه تاریخ علمای خراسان

[۲۴] محمد باقر ساعدی خراسانی، ضمیمه تاریخ علمای خراسان، ج ۱، ص ۲۷۵، در عبدالرحمان بن نصرالله مدرس، تاریخ علماء خراسان، چاپ محمدباقر ساعدی خراسانی، مشهد ۱۳۴۱ ش.

در معرفی حبیب خراسانی آورده است که: «از بار یافتگان مرحوم میرزا ابوالقاسم درگزیست». این عبارت نشان می‌دهد که سیددرگزی در خراسان آن زمان دارای مقام و منزلتی والا بوده است. معصوم‌علیشاه نیز که با سیددرگزی دیدار داشته است او را عارفی ساده‌دل، اُمی، خوش‌سخن، فرشته‌مخصل و نورانی توصیف می‌کند.

[۲۵] محمد معصوم بن زین‌العابدین معصوم‌علیشاه، طرائق الحقائق، ج ۳، ص ۷۰۳-۷۰۴، چاپ محمدجعفر محجوب، تهران (۱۳۱۸).

حبیب خراسانی پس از آشنایی با سیددرگزی ریاست امور شرعی را رها کرد و به جز مواقعی خاص که به مشهد می‌آمد و بر منبر موعظه می‌کرد، به انزوا و عزلت پناه برد و حدود ده سال اغلب در روستاهای اطراف مشهد خصوصاً روستای گنگ به عبادت، ریاضت و تفکر مشغول شد.

[۲۶] حبیب الله بن محمد هاشم حبیب خراسانی، ج ۱، ص ۴۱-۴۴، دیوان، چاپ علی حبیب، تهران (۱۳۵۳ ش).

[۲۷] حبیب الله بن محمد هاشم حبیب خراسانی، ج ۱، ص ۵۱-۵۲، دیوان، چاپ علی حبیب، تهران (۱۳۵۳ ش).

[۲۸] محمد باقر بن اسماعیل رضوی، شجره طیبه در انساب سادات علویه رضویه، ج ۱، ص ۴۱۷، چاپ محمدتقی مدرس رضوی، مشهد ۱۳۸۴ ش. به گفته مشکان طبسی

[۲۹] حسن مشکان طبسی، «(حاج‌میرزا حبیب خراسانی)»، ج ۱، ص ۳۶، دبستان، ش ۳ (دی ۱۳۰۱).

منبر موعظه حبیب چنان گرم و گیرا بود که شنو‌نگن متوجه گذر زمان نمی‌شدند.

حبیب الله خراسانی در ماجرای مشروطه

با ظهور **انقلاب مشروطه**، طرفداران مشروطه در خراسان از وی خواستند که فتوایی در وجوب مشروطه امضا کند. حبیب هم به بهانه این‌که سالهاست از **فتوا** و امضا دست کشیده، حکم صریحی در این مورد نداد و فقط خانه خود را در اختیار انجمن ایالتی مشروطه قرار داد تا به امور مردم در آنجا رسیدگی شود.

[۳۰] حبیب الله بن محمد هاشم حبیب خراسانی، دیوان، ج ۱، ص ۵۵۵۴، چاپ علی حبیب، تهران (۱۳۵۳ ش).

[۳۱] نصرت تجر به‌کار، سبک شعر در عصر قاجاریه، ج ۱، ص ۱۳۹، (تهران) ۱۳۵۰ ش.

[۳۲] علی اکبر گلشن‌آزادی، صد سال شعر خراسان، ج ۱، ص ۱۹۴، به کوشش احمد کمالپور، مشهد ۱۳۷۳ ش.

با بالا گرفتن اختلافات و تندروی مشروطه‌خواهان، حبیب تصمیم گرفت که به مدینه سفر کند و باقی عمر را در آنجا بگذراند که در عصر ۲۷ شعبان ۱۳۲۷ در شصت‌ویک سالگی در بحرآباد بطور ناگهانی درگذشت. پیکر او را در حرم مطهر **حضرت رضا** سلام الله علیه در صفا پس پشت مقابل ضریح دفن کردند.

[۳۳] محمد باقر بن اسماعیل رضوی، شجره طیبه در انساب سادات علویه رضویه، ج ۱، ص ۴۱۷، چاپ محمدتقی مدرس رضوی، مشهد ۱۳۸۴ ش.

[۳۴] حبیب الله بن محمد هاشم حبیب خراسانی، دیوان، ج ۱، ص ۶۷۵۴، چاپ علی حبیب، تهران (۱۳۵۳ ش).

مرگ ناگهانی حبیب و سلسله حوادثی که پیش از درگذشتش رخ داد، سبب شد که در بین نزدیکانش این گمان تقویت شود که مشروطه‌خواهان از بیم آن‌که وی در خارج از ایران فتوایی علیه آنان صادر کند، او را مسموم کرده‌اند.

[۳۵] حبیب الله بن محمد هاشم حبیب خراسانی، دیوان، ج ۱، ص ۶۷۶۶، چاپ علی حبیب، تهران (۱۳۵۳ ش).

شناخت شخصیتی از حبیب الله خراسانی

شخصیت حبیب خراسانی از چند جهت قابل تعقیق و بررسی است: از یک سو وی مجتهدی است روشن‌نگر با وسعت مشرب که هنگام سرپرستی امور شرعی خراسان مردم را از خرافات و حتی برخی آیین‌ها نظیر شبیه‌سازی صحرائ **کربلا** منع می‌کرد.

[۳۶] حبیب الله بن محمد هاشم حبیب خراسانی، دیوان، ج ۱، ص ۴۰، چاپ علی حبیب، تهران (۱۳۵۳ ش).

او از نفوذ خود میان مردم و حاکمان برای حفظ احترام اشخاص استفاده می‌نمود، چنان‌که هنگامی که توطئه دشمنان و حاسدان ملک‌الشعراء صبوری (متوفی ۱۳۲۲)، پدر محمد تقی بهار، نزدیک بود وی را از ملک‌الشعرائی آستان قنس رضوی عزل کند، حبیب از نفوذ خود استفاده کرد و مقام ملک‌الشعرائی را برای صبوری حفظ کرد.

[۳۷] ابوالقاسم حبیب‌اللهی، «(حاج‌میرزا حبیب‌الله مجتهد خراسانی)»، ج ۱، ص ۱۳۹، یغما، سال ۱۹، ش ۳ (خرداد ۱۳۴۵).

معاصران وی به وجود شخصی نظیر حبیب خراسانی که هم اغلب علوم متداول زمان و خصوصاً فقه را به کمال می‌دانسته و هم در مناعت طبع و عزت نفس بی‌نظیر بوده است، در مقام مرجعیت شرعی خراسان، افتخار کرده‌اند.

[۳۸] فضل‌السنین داود بدایع‌نگار، «مرجوم حجاً لاسلام حاج میرزا حبیب‌الله شهیدی قنس‌سره»، ج ۱، ص ۲۰، الکمال، سال ۲، ش ۴ (فروردین ۱۳۰۱).

[۳۹] حسن مشکان طبسی، «(حاج‌میرزا حبیب خراسانی)»، ج ۱، ص ۳۶۳۵، دبستان، ش ۳ (دی ۱۳۰۱).

تسلط حبیب الله بر زبان‌های دیگر

بنابره گفته حسن حبیب

[۵۰] حبیب الله بن محمد هاشم حبیب خراسانی، دیوان، ج ۱، ص ۲۰، چاپ علی حبیب، تهران (۱۳۵۳ ش).

وی زبان فرانسه را در سفر به عتبات آموخت. اما محمد شهید نورایی

[۵۱] دهخدا، ذیل ماده.

معتقد است که حبیب خراسانی پس از مراجعت از سفر حج زبان فرانسه را نزد **حاج سیاح محلاتی**، جهانگرد مشهور دوره **قاجاریه**، آموخت. در خاطرات حاج‌سیاح

[۵۲] محمد علی بن محمد رضا حاج سیاح، خاطرات حاج سیاح، ج ۱، ص ۳۰۷، با، دوره خوف و وحشت، به کوشش حمید سیاح، چاپ سیف‌الله گلکار، تهران ۱۳۵۹ ش.

اشاره به مهمان‌نوازی حبیب از حاج‌سیاح هست اما مطلب منکور وجود ندارد. با این حال نقل شده است که حبیب کتاب **تلمک** اثر فلون را به فارسی ترجمه کرده و این اثر به نظر حاج‌سیاح هم رسیده و قرار بود که حاج‌سیاح آن را چاپ کند.

[۵۳] حبیب الله بن محمد هاشم حبیب خراسانی، دیوان، مقدمه علی حبیب، ص ۱۱۰-۱۱۱، ج ۱، ص ۲۰، چاپ علی حبیب، تهران (۱۳۵۳ ش).

بدون تردید **دانش**، وارستگی، روشن‌نگری و آزادی حبیب خراسانی و تعلیم وی به شاگردان و هوادارانش تأثیر بسزایی در محیط ادبی آینده مشهد و خراسان گذاشت.

[۵۴] محمد پروین گنابادی، گزیننه مقاله‌ها، ج ۱، ص ۵۱۷، تهران ۱۳۵۶ ش.

بسیار کسانی که محضر وی را در جوانی درک کرده بودند، نظیر مشکان طبسی، بدایع‌نگار و شیخ‌علی‌اکبر خدابنده (متوفی ۱۳۲۰ ش)، همگی از افراد فرهیخته و برجسته خراسان

بوده‌اند. برای نمونه خدابنده بر زبان‌های فرانسه و روسی و انگلیسی تسلط داشت و در سال‌های ۱۳۰۰-۱۳۰۴ش در مشهد زبان‌های خارجی را درس می‌گفت. [۵۵] محمد پروین گنابادی، گزینة مقاله‌ها، ج ۱، ص ۴۹۴، تهران ۱۳۵۶ش.

علاقه حبیب الله به شعر

از سویی دیگر حبیب شاعری است برجسته و غزل‌سرا بود، با این‌که خود در دیوانش [۵۶] حبیب الله بن محمد هاشم حبیب خراسانی، دیوان، ج ۱، ص ۶۴، چاپ علی حبیب، تهران (۱۳۵۳ش). تصریح کرده که از اشتها به شاعری چندان راضی نیست اما سرآمد مجتهدان و دانشمندان است که در دوره قاجار شعر سروده‌اند. [۵۷] نصرت تجربه‌کار، سبک شعر در عصر قاجاریه، ج ۱، ص ۱۳۷، (تهران) ۱۳۵۰ش.

در غزل‌های حبیب نشانی از اشعار سیاسی دوره مشروطه و تأثیر آن‌ها نیست، شعر وی بیش‌تر از نوع شعر شاعرانی نظیر صفای اصفهانی و صفی‌علیشاه است که در دوره بازگشت پیرو سبک عراقی بوده‌اند.

[۵۸] محمد رضا شفیعی ککنی، ج ۱، ص ۷۷، ادبیات فارسی از عصر جامی تا روزگار ما، ترجمه حجت‌الله اصیل، تهران ۱۳۷۸ش.

[۵۹] محمد رضا شفیعی ککنی، ج ۱، ص ۷۹، ادبیات فارسی از عصر جامی تا روزگار ما، ترجمه حجت‌الله اصیل، تهران ۱۳۷۸ش.

غزلیات حبیب خراسانی

اغلب غزل‌های وی بین شش تا ده بیت است، اما غزل‌های سه و چهار بیتی در دیوانش فراوان است، [۶۰] حبیب الله بن محمد هاشم حبیب خراسانی، دیوان، ج ۱، ص ۶۳، چاپ علی حبیب، تهران (۱۳۵۳ش). [۶۱] حبیب الله بن محمد هاشم حبیب خراسانی، دیوان، ج ۱، ص ۶۵، چاپ علی حبیب، تهران (۱۳۵۳ش). [۶۲] حبیب الله بن محمد هاشم حبیب خراسانی، دیوان، ج ۱، ص ۶۹-۶۸، چاپ علی حبیب، تهران (۱۳۵۳ش). [۶۳] حبیب الله بن محمد هاشم حبیب خراسانی، دیوان، ج ۱، ص ۱۶۳، چاپ علی حبیب، تهران (۱۳۵۳ش). که نشان می‌دهد شاعر غزل‌ها را ناتمام رها کرده است. با این حال غزل‌هایی هم با بیش از بیست یا حتی سی بیت در دیوانش هست. [۶۴] حبیب الله بن محمد هاشم حبیب خراسانی، دیوان، ج ۱، ص ۲۱-۱۹، چاپ علی حبیب، تهران (۱۳۵۳ش). [۶۵] حبیب الله بن محمد هاشم حبیب خراسانی، دیوان، ج ۱، ص ۲۶-۲۳، چاپ علی حبیب، تهران (۱۳۵۳ش). در اغلب غزل‌های وی تخلص دیده نمی‌شود و شاید این امر به دلیل این است که به شاعری خود چندان اهمیتی نمی‌داده است. اما در برخی غزل‌ها [۶۶] حبیب الله بن محمد هاشم حبیب خراسانی، دیوان، ج ۱، ص ۱۴۳-۴۴، چاپ علی حبیب، تهران (۱۳۵۳ش). [۶۷] حبیب الله بن محمد هاشم حبیب خراسانی، دیوان، ج ۱، ص ۱۷۸، چاپ علی حبیب، تهران (۱۳۵۳ش). [۶۸] حبیب الله بن محمد هاشم حبیب خراسانی، دیوان، ج ۱، ص ۱۴۶، چاپ علی حبیب، تهران (۱۳۵۳ش). نیز تخلص «حبیب» را در بیت آخر آورده است و گاهی هنرمندانه با تخلص ایهام‌سازی می‌کند [۶۹] حبیب الله بن محمد هاشم حبیب خراسانی، دیوان، ج ۱، ص ۶۲، چاپ علی حبیب، تهران (۱۳۵۳ش). [۷۰] حبیب الله بن محمد هاشم حبیب خراسانی، دیوان، ج ۱، ص ۱۴۴، چاپ علی حبیب، تهران (۱۳۵۳ش). و گاهی هم در غزلی دوازده بیتی تخلص را در بیت هشتم می‌آورد. [۷۱] حبیب الله بن محمد هاشم حبیب خراسانی، دیوان، ج ۱، ص ۱۳۲، چاپ علی حبیب، تهران (۱۳۵۳ش).

بسیاری از غزل‌های حبیب مانند غزلیت **مولوی جلال‌الدین بلخی** وزنی تند و خیزابی همراه با قافیه دارند و همین باعث خوش‌آهنگی غزلیت او شده است. حدود نود و پنج درصد غزلیت وی مرتف است و آن‌هایی هم که ردیف ندارند یا به دلیل وزنی شاداب و یا به‌سبب استفاده از کشیدگی یک مصوّت در قافیه و تکرار قافیه بسیار خوش‌آهنگ‌اند.

[۷۲] حبیب الله بن محمد هاشم حبیب خراسانی، دیوان، ج ۱، ص ۱۱۴، چاپ علی حبیب، تهران (۱۳۵۳ش).

[۷۳] حبیب الله بن محمد هاشم حبیب خراسانی، دیوان، ج ۱، ص ۱۴۰-۱۴۱، چاپ علی حبیب، تهران (۱۳۵۳ش).

یکی دیگر از ویژگی‌های شعر حبیب استفاده خاص از ردیف‌های بلند و طولانی است.

[۷۴] حبیب الله بن محمد هاشم حبیب خراسانی، دیوان، ج ۱، ص ۱۴۳-۱۴۴، چاپ علی حبیب، تهران (۱۳۵۳ش).

[۷۵] حبیب الله بن محمد هاشم حبیب خراسانی، دیوان، ج ۱، ص ۱۹۵، چاپ علی حبیب، تهران (۱۳۵۳ش).

[۷۶] حبیب الله بن محمد هاشم حبیب خراسانی، دیوان، ج ۱، ص ۱۹۹، چاپ علی حبیب، تهران (۱۳۵۳ش).

تأکیدی که حبیب بر چنین ردیف‌هایی دارد، قوت و برجستگی شعر وی را دوچندان می‌کند.

[۷۷] غلامحسین یوسفی، چشمه روشن: دیداری با شاعران، ج ۱، ص ۳۴۴، تهران ۱۳۶۹ش.

در غزلی با وزنی خیزابی و قافیه‌های میانی زیبا که تضمینی از غزلی از مولوی دارد، ردیف دشوار «یا زجلاً خُدیبی» را چنان هنرمندانه به‌کار می‌گیرد که خللی در مفهوم ابیات ایجاد نمی‌شود و خواننده خود را با غزلیت مولانا مواجه می‌بیند.

[۷۸] حبیب الله بن محمد هاشم حبیب خراسانی، دیوان، ج ۱، ص ۱۹۹، چاپ علی حبیب، تهران (۱۳۵۳ش).

وجه تمایز حبیب خراسانی از دیگر شاعران معاصر خود

زبان شعر وی، تقریباً همان زبان سبک عراقی است و گاهی هم اشعاری نزدیک به زبان استوار سبک خراسانی دارد.

[۷۹] حبیب الله بن محمد هاشم حبیب خراسانی، دیوان، ج ۱، ص ۶۸، چاپ علی حبیب، تهران (۱۳۵۳ش).

[۸۰] حبیب الله بن محمد هاشم حبیب خراسانی، دیوان، ج ۱، ص ۲۵۶-۲۶۳، چاپ علی حبیب، تهران (۱۳۵۳ش).

[۸۱] حبیب الله بن محمد هاشم حبیب خراسانی، دیوان، ج ۱، ص ۳۲۱-۳۲۳، چاپ علی حبیب، تهران (۱۳۵۳ش).

تضمین‌ها و اقتباس‌هایی که از شعر **منوچهری دامغانی**، مولوی و **حافظ** دارد نشانه آن است که در اشعار منتقمان تأمل می‌کرده است.

[۸۲] حبیب الله بن محمد هاشم حبیب خراسانی، دیوان، ج ۱، ص ۱۴۸، چاپ علی حبیب، تهران (۱۳۵۳ش).

[۸۳] حبیب الله بن محمد هاشم حبیب خراسانی، دیوان، ج ۱، ص ۱۹۹، چپ علی حبیب، تهران (۱۳۵۳ش).

[۸۴] حبیب الله بن محمد هاشم حبیب خراسانی، دیوان، ج ۱، ص ۳۲۱-۳۲۳، چپ علی حبیب، تهران (۱۳۵۳ش).

او همچنین به اشعار معاصرانش نیز توجه داشته از جمله شعری در جواب ادیب نیشابوری اول سروده است

[۸۵] حبیب الله بن محمد هاشم حبیب خراسانی، دیوان، ج ۱، ص ۵۶-۵۲، چپ علی حبیب، تهران (۱۳۵۳ش).

که در وزنی است که بعدها نیما یوشیج از این وزن برای منظومه «افسانه» استفاده کرد

[۸۶] محمد رضا شفیعی ککنی، «ادیب نیشابوری: در حاشیه شعر مشروطیت»، مجله دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه فردوسی، ص ۱۸۱، پانویس ۲، سال ۱۱، ش ۲ (تابستان ۱۳۵۴).

علاوه بر موارد فوق آنچه حبیب را از شاعران هم‌عصر خود متمایز می‌کند، عرفان تجربی و خاص اوست که در مرحله اصطلاحات و لفظ باقی نمانده بلکه حاصل تأملات و تجربه‌های عرفانی خود اوست.

مضمون اشعار حبیب خراسانی

شعر حبیب خراسانی برخاسته از کثش‌های روحانی اوست و از یک سو سرشار است از شور و شیفتهگی و از سوی دیگر خالی از اصطلاحات عرفانی شاعران پیرو این‌عربی است. او یکی از بزرگترین شعرای عارف ایران در دوران پس از حمله مغول است

[۸۷] شفیعی ککنی، «ادیب نیشابوری: در حاشیه شعر مشروطیت»، مجله دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه فردوسی، ص ۱۷۳، سال ۱۱، ش ۲ (تابستان ۱۳۵۴).

[۸۸] محمد رضا شفیعی ککنی، ادوار شعر فارسی: از مشروطیت تا سقوط سلطنت، ج ۱، ص ۲۷، تهران ۱۳۵۹ش.

[۸۹] داریوش صبور، آفاق غزل فارسی: سیر انتقادی در تحول غزل و تغزل از آغاز تا امروز، ج ۱، ص ۶۴۴، (تهران ۱۳۵۵ش).

در بسیاری از غزل‌هایش مانند حافظ در ستیز با زهدنمایان و زهدفروشان است و شخصیت‌های منفی دیوان وی زاهد و شیخ‌اند حتی سه غزل متوالی با ردیف «شیخ» و «ای شیخ» دارد که در آن‌ها شدیداً به زهدفروشی شیخ حمله می‌کند.

[۹۰] حبیب الله بن محمد هاشم حبیب خراسانی، دیوان، ج ۱، ص ۹۹-۹۸، چپ علی حبیب، تهران (۱۳۵۳ش).

باتوجه به سوانح زندگی حبیب و مخالفت‌هایی که با اصحاب سرلجه شد، سبب کاربرد فراوان این‌گونه درون‌مایه‌ها را در شعر حبیب می‌توان دریافت. او اصطلاحات مغانه را مانند حافظ به‌کار می‌گیرد و همچون حافظ خود را «رند» می‌داند.

[۹۱] حبیب الله بن محمد هاشم حبیب خراسانی، دیوان، ج ۱، ص ۱۵۵، چپ علی حبیب، تهران (۱۳۵۳ش).

[۹۲] حبیب الله بن محمد هاشم حبیب خراسانی، دیوان، ج ۱، ص ۱۹۸، چپ علی حبیب، تهران (۱۳۵۳ش).

چند غزل دلنشین با مضمون توحید محض دارد

[۹۳] حبیب الله بن محمد هاشم حبیب خراسانی، دیوان، ج ۱، ص ۱۹۵، چپ علی حبیب، تهران (۱۳۵۳ش).

[۹۴] حبیب الله بن محمد هاشم حبیب خراسانی، دیوان، ج ۱، ص ۲۰۶، چپ علی حبیب، تهران (۱۳۵۳ش).

که یادآور تضمین شیخ‌بهائی از غزل خیالی بخارایی است.

[۹۵] غلامحسین یوسفی، چشمه روشن: دیداری با شاعران، ج ۱، ص ۳۴۶، تهران ۱۳۶۹ش.

در دیوان حبیب تعداد کمی اخوانیت نیز وجود دارد که دو اخوانیه خطاب به ملک‌الشعراء صبوری است. هر دوی این اخوانیت، اشعاری عرفانی است که از لحاظ مضمون غزل و از لحاظ ظاهر و ساختار قصیده محسوب می‌شود. رعایت قوانین و سنت‌های شعری اخوانیه‌سرای در این اشعار نشان‌دهنده این است که حبیب با این‌که از این عوالم به دور بوده است اما در شعر کهن تبحر خاصی داشته است.

[۹۶] حبیب الله بن محمد هاشم حبیب خراسانی، دیوان، ج ۱، ص ۲۶-۱۹، چپ علی حبیب، تهران (۱۳۵۳ش).

[۹۷] محمد کاظم بن محمدباقر صبوری، دیوان، ج ۱، ص ۳۳۸-۳۳۹، چپ محمد ملک‌زاده، تهران ۱۳۴۲ش.

[۹۸] ابوالقاسم حبیب اللهی، «حاج‌میرزا حبیب‌الله مجتهد خراسانی»، ج ۱، ص ۱۴۰-۱۴۱، یغما، سال ۱۹، ش ۳ (خرداد ۱۳۴۵).

حبیب چندین منیحه در منقبت و مدح رسول اکرم صلی‌الله‌علیه‌آله‌وسلم و حضرت علی علیه‌السلام و حضرت ولی‌عصر عجل‌الله‌فرجه در قالب‌های قصیده و ترکیب‌بند دارد که بیش‌تر آن‌ها را هنگام اقامت در عتبت عالیات سروده است.

[۹۹] حبیب الله بن محمد هاشم حبیب خراسانی، دیوان، ج ۱، ص ۲۲۵-۲۲۳، چپ علی حبیب، تهران (۱۳۵۳ش).

[۱۰۰] حبیب الله بن محمد هاشم حبیب خراسانی، دیوان، ج ۱، ص ۲۳۸-۲۴۶، چپ علی حبیب، تهران (۱۳۵۳ش).

[۱۰۱] حبیب الله بن محمد هاشم حبیب خراسانی، دیوان، ج ۱، ص ۲۵۶-۳۲۰، چپ علی حبیب، تهران (۱۳۵۳ش).

[۱۰۲] حبیب الله بن محمد هاشم حبیب خراسانی، دیوان، ج ۱، ص ۳۷، چپ علی حبیب، تهران (۱۳۵۳ش).

شعر حبیب بر بسیاری از شاعران خراسانی پس از وی نظیر اخوان ثالث

[۱۰۳] حبیب الله بن محمد هاشم حبیب خراسانی، دیوان، ج ۱، ص ۱۲۶-۱۳۲، چپ علی حبیب، تهران (۱۳۵۳ش).

و عماد خراسانی تأثیر گذاشته است.

[۱۰۴] محمد رضا روزبه، سیر تحول غزل فارسی: از مشروطیت تا انقلاب، ج ۱، ص ۱۱۶، تهران ۱۳۷۸ش.

بسیاری از غزل‌های حبیب خراسانی در برنامه گل‌های رنگارنگ رادیو خوانده شده است.

[۱۰۵] غلامحسین یوسفی، چشمه روشن: دیداری با شاعران، ج ۱، ص ۳۴۱، تهران ۱۳۶۹ش.

مهدی خالدي از جمله موسیقی‌دانهایی است که آهنگ‌های بسیاری برای غزل‌های حبیب ساخته است.

[۱۰۶] مهدی خالدي، مهدی خالدي: (مجموعه آهنگ‌ها)، ج ۱، ص ۹۰، گردآوری و تألیف حبیب‌الله نصیری‌فر، (تهران: نگاه)، ۱۳۷۰ش.

[۱۰۷] مهدی خالدي، مهدی خالدي: (مجموعه آهنگ‌ها)، ج ۱، ص ۱۴۲، گردآوری و تألیف حبیب‌الله نصیری‌فر، (تهران: نگاه)، ۱۳۷۰ش.

[۱۰۸] مهدی خالدي، مهدی خالدي: (مجموعه آهنگ‌ها)، ج ۱، ص ۲۲۸، گردآوری و تألیف حبیب‌الله نصیری‌فر، (تهران: نگاه)، ۱۳۷۰ش.

[۱۰۹] مهدی خالدي، مهدی خالدي: (مجموعه آهنگ‌ها)، ج ۱، ص ۳۱۲، گردآوری و تألیف حبیب‌الله نصیری‌فر، (تهران: نگاه)، ۱۳۷۰ش.

[۱۱۰] نقش موسیقی آوازی در شعر و غزل ایران، به‌کوشش و گزینش حبیب‌الله نصیری‌فر، ج ۱، ص ۳۹۵-۳۹۷، تهران: نگاه، ۱۳۸۴ش.

به همین مناسبت برنامه‌ای از گل‌های جاویدان رادیو به حبیب خراسانی اختصاص داشته است.

[۱۱۱] گل‌های جاویدان و گل‌های رنگارنگ، به اهتمام و گزینش حبیب‌الله نصیری‌فر، ج ۱، ص ۳۵۳-۳۵۵، تهران: نگاه، ۱۳۸۲ش.

این امر سبب شد که نام این شاعر در میان مردم علمی نیز مطرح شود.

سیر تاریخی چپ دیوان حبیب خراسانی

شماری از فرزندان و نوادگان حبیب خراسانی از مرد و زن شاعرند و می‌توان گفت که شاعری در خاندان حبیب امری موروثی است.

[۱۱۲] غلامحسین یوسفی، چشمه روشن: دیداری با شاعران، ج ۱، ص ۳۴۰ و پانویس ۳، تهران ۱۳۶۹ش.

در زمان حیات حاج میرزا حبیب، شخصی به نام ملاساده تربتی مسئولیت تحریر و جمع‌آوری اشعار وی را بر عهده گرفت. حبیب نوشته‌ها را دید و آنچه از قلم افتاده بود بر حواشی نوشت.

[۱۱۳] حبیب الله بن محمد هاشم حبیب خراسانی، دیوان، ج ۱، ص ۶۷-۶۸، چاپ علی حبیب، تهران (۱۳۵۳ش).

نخستین بار در ۱۳۲۹ش عباس زرین‌قلم خراسانی دیوانی ناقص و مغلوپ از حبیب با نام گنج گهر در ۱۷۷ صفحه در مشهد منتشر کرد. سپس در ۱۳۳۰ش دیوان نسبتاً کامل‌تری بر اساس تحریر اسدالله تربتی و حواشی حبیب خراسانی به کوشش و با مقدمه حسن حبیب با ۱۲۰ صفحه مقدمه و ۳۲۲ صفحه متن در مشهد منتشر شد. در ۱۳۳۴ش اشعار نویافته حبیب خراسانی با اهتمام علی حبیب همراه با مقدمه‌ای کوتاه از وی به این مجموعه افزوده و در ۱۳۳۵ش در تهران منتشر شد. همین دیوان تاکنون شش بار در **تهران** تجدید چاپ شده است.

[۱۱۴] حبیب الله بن محمد هاشم حبیب خراسانی، دیوان، ج ۱، ص ۷۰، چاپ علی حبیب، تهران (۱۳۵۳ش).

[۱۱۵] آقابزرگ طهرانی، الذریعه، ج ۱۸، ص ۲۴۱.

[۱۱۶] خاناباا مشار، فهرست کتب‌های چاپی فارسی، ج ۱، ستون ۱۵۲۰، تهران ۱۳۵۲ش.

[۱۱۷] خاناباا مشار، فهرست کتب‌های چاپی فارسی، ج ۲، ستون ۲۷۷۶، تهران ۱۳۵۲ش.

فهرست منابع

- (۱) آقابزرگ طهرانی، الذریعه.
- (۲) مهدی اخوان ثالث، زمستان: مجموعه شعر، تهران ۱۳۶۹ش.
- (۳) فضل‌السنین داود بدایع‌نگار، «مرجوم حجة الاسلام حاج میرزا حبیب‌الله شهیدی قس‌سر»، الکمال، سال ۲، ش ۴ (فروردین ۱۳۰۱).
- (۴) ابوالقاسم پرتو، یاران سراچه: (شرح احوالات و عقاید و افکار میرزا حبیب خراسانی)، تهران ۱۳۸۳ش.
- (۵) محمد پروین گنابادی، گزینه مقاله‌ها، تهران ۱۳۵۶ش.
- (۶) نصرت تجربه‌کار، سبک شعر در عصر قاجاریه، (تهران) ۱۳۵۰ش.
- (۷) محمد علی بن محمد رضا حاج سیاح، خطرات حاج سیاح، یا، دوره خوف و وحشت، به کوشش حمید سیاح، چاپ سیف‌الله گلکار، تهران ۱۳۵۹ش.
- (۸) ابوالقاسم حبیب‌اللهی، «حاج میرزا حبیب‌الله مجتهد خراسانی»، یغما، سال ۱۹، ش ۳ (خرداد ۱۳۴۵).
- (۹) حبیب الله بن محمد هاشم حبیب خراسانی، دیوان، چاپ علی حبیب، تهران (۱۳۵۳ش).
- (۱۰) مهدی خالدی، مهدی خالدی: (مجموعه آهنگ‌ها)، گردآوری و تألیف حبیب‌الله نصیری‌فر، (تهران: نگاه)، ۱۳۷۰ش.
- (۱۱) دهخدا.
- (۱۲) محمد باقر بن اسماعیل رضوی، شجره طیبیه در انساب سلسله سادات علویه رضویه، چاپ محمدتقی مدرس رضوی، مشهد ۱۳۸۴ش.
- (۱۳) محمد رضا روزبه، سیر تحول غزل فارسی: از مشروطیت تا انقلاب، تهران ۱۳۷۸ش.
- (۱۴) محمد باقر ساعدی خراسانی، ضمیمه تاریخ علمای خراسان، در عبدالرحمان بن نصرالله مدرس، تاریخ علماء خراسان، چاپ محمدباقر ساعدی خراسانی، مشهد ۱۳۴۱ش.
- (۱۵) محمد تقی بن محمدعلی سپهر، ناسخ‌التواریخ: سلاطین قاجاریه، چاپ محمدباقر بهبودی، تهران ۱۳۴۵-۱۳۴۴ش.
- (۱۶) محمد رضا شفیعی کدکنی، ادبیات فارسی از عصر جامی تا روزگار ما، ترجمه حجت‌الله اصیل، تهران ۱۳۷۸ش.
- (۱۷) محمد رضا شفیعی کدکنی، اوار شعر فارسی: از مشروطیت تا سقوط سلطنت، تهران ۱۳۵۹ش.
- (۱۸) محمد رضا شفیعی کدکنی، «ادبی نیشابوری: در حاشیه شعر مشروطیت»، مجله دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه فردوسی، سال ۱۱، ش ۲ (تابستان ۱۳۵۴).
- (۱۹) داریوش صبور، آفاق غزل فارسی: سیر انتقادی در تحول غزل و تغزل از آغاز تا امروز، (تهران) ۱۳۵۵ش.
- (۲۰) محمد کاظم بن محمدباقر صبوری، دیوان، چاپ محمد ملک‌زاده، تهران ۱۳۴۲ش.
- (۲۱) محمدعلی بن صادق‌علی کشمیری، کتب نجوم السماء فی تراجم العلماء، قم (۱۳۹۴).
- (۲۲) محمد مهدی بن محمدعلی کشمیری، تکملة نجوم السماء، قم (۱۳۹۷).
- (۲۳) ابوالحسن بن محمدامین گلستانه، مجمل‌التواریخ، چاپ مدرس رضوی، تهران ۱۳۵۶ش.
- (۲۴) علی اکبر گلشن‌آزادی، صد سال شعر خراسان، به کوشش احمد کمالیور، مشهد ۱۳۷۳ش.
- (۲۵) گل‌های جاویدان و گل‌های رنگارنگ، به اهتمام و گزینش حبیب‌الله نصیری‌فر، تهران: نگاه، ۱۳۸۲ش.
- (۲۶) عبدالرحمان بن نصرالله مدرس، تاریخ علماء خراسان، چاپ محمدباقر ساعدی خراسانی، مشهد ۱۳۴۱ش.
- (۲۷) خاناباا مشار، فهرست کتب‌های چاپی فارسی، تهران ۱۳۵۲ش.
- (۲۸) حسن مشکان طبسی، «حاج میرزا حبیب خراسانی»، دبستان، ش ۳ (دی ۱۳۰۱).
- (۲۹) محمد معصوم بن زین‌العابدین معصوم علیشاه، طرائق الحقائق، چاپ محمدجعفر محبوب، تهران (۱۳۱۸).
- (۳۰) نقش موسیقی آوازی در شعر و غزل ایران، به کوشش و گزینش حبیب‌الله نصیری‌فر، تهران: نگاه، ۱۳۸۴ش.
- (۳۱) غلامحسین یوسفی، چشمه روشن: دیداری با شاعران، تهران ۱۳۶۹ش؛

پانویس

۱. ↑ فضل‌السنین داود بدایع‌نگار، «مرجوم حجة الاسلام حاج میرزا حبیب‌الله شهیدی قس‌سر»، الکمال، سال ۲، ش ۴ (فروردین ۱۳۰۱).
۲. ↑ حسن مشکان طبسی، «حاج میرزا حبیب خراسانی»، دبستان، ش ۳ (دی ۱۳۰۱).
۳. ↑ محمد باقر بن اسماعیل رضوی، شجره طیبیه در انساب سلسله سادات علویه رضویه، ج ۱، ص ۴۱۵، چاپ محمدتقی مدرس رضوی، مشهد ۱۳۸۴ش.
۴. ↑ محمد باقر ساعدی خراسانی، ضمیمه تاریخ علمای خراسان، ج ۱، ص ۲۷۵، در عبدالرحمان بن نصرالله مدرس، تاریخ علماء خراسان، چاپ محمدباقر ساعدی خراسانی، مشهد ۱۳۴۱ش.
۵. ↑ حسن مشکان طبسی، «حاج میرزا حبیب خراسانی»، دبستان، ش ۳ (دی ۱۳۰۱).
۶. ↑ علی اکبر گلشن‌آزادی، صد سال شعر خراسان، ج ۱، ص ۱۹۴، به کوشش احمد کمالیور، مشهد ۱۳۷۳ش.
۷. ↑ ابوالقاسم پرتو، یاران سراچه: (شرح احوالات و عقاید و افکار میرزا حبیب خراسانی)، ج ۱، ص ۱۳، تهران ۱۳۸۳ش.
۸. ↑ محمد مهدی بن محمدعلی کشمیری، تکملة نجوم السماء، ج ۲، ص ۲۶۹، قم (۱۳۹۷).
۹. ↑ حبیب الله بن محمد هاشم حبیب خراسانی، دیوان، ج ۱، ص ۱۷، چاپ علی حبیب، تهران (۱۳۵۳ش).
۱۰. ↑ ابوالحسن بن محمدامین گلستانه، مجمل‌التواریخ، ج ۱، ص ۴۴۵، چاپ مدرس رضوی، تهران ۱۳۵۶ش.

۱۱. ↑ محمدعلی بن صادق کشمیری، کتاب نجوم السماء فی تراجم العلماء، ص ۳۳۰، قم (۱۳۹۴)
۱۲. ↑ محمد تقی بن محمدعلی سپهر، ناسخ التواریخ سلاطین قاجاریه، ج ۱، ص ۱۲۳، چپ محمدباقر بهبودی، تهران ۱۳۴۴-۱۳۴۵ ش.
۱۳. ↑ عبدالرحمان بن نصرالله مدرس، تاریخ علماء خراسان، ج ۱، ص ۵۴، چپ محمدباقر ساعدی خراسانی، مشهد ۱۳۴۱ ش.
۱۴. ↑ محمد باقر بن اسماعیل رضوی، شجره طیبه در انساب سلسله سادات علویه رضویه، ج ۱، ص ۴۲۶-۳۹۳، چپ محمدتقی مدرس رضوی، مشهد ۱۳۸۴ ش.
۱۵. ↑ حبیب الله بن محمد هاشم حبیب خراسانی، دیوان، ج ۱، ص ۱۸، چپ علی حبیب، تهران (۱۳۵۳ ش).
۱۶. ↑ علی اکبر گلشن آزادی، صد سال شعر خراسان، ج ۱، ص ۱۹۴، به کوشش احمد کمالپور، مشهد ۱۳۷۳ ش.
۱۷. ↑ محمد معصوم بن زین العابدین معصوم علیشاه، طرائق الحقائق، ج ۳، ص ۵۵۰-۵۵۱، چپ محمدجعفر محبوب، تهران (۱۳۱۸ ش).
۱۸. ↑ حبیب الله بن محمد هاشم حبیب خراسانی، دیوان، ج ۱، ص ۲۴-۲۰، چپ علی حبیب، تهران (۱۳۵۳ ش).
۱۹. ↑ محمد معصوم بن زین العابدین معصوم علیشاه، طرائق الحقائق، ج ۳، ص ۵۵۱، چپ محمدجعفر محبوب، تهران (۱۳۱۸ ش).
۲۰. ↑ حبیب الله بن محمد هاشم حبیب خراسانی، دیوان، ج ۱، ص ۳۲-۲۴، چپ علی حبیب، تهران (۱۳۵۳ ش).
۲۱. ↑ محمد معصوم بن زین العابدین معصوم علیشاه، طرائق الحقائق، ج ۳، ص ۵۵۱، چپ محمدجعفر محبوب، تهران (۱۳۱۸ ش).
۲۲. ↑ حبیب الله بن محمد هاشم حبیب خراسانی، دیوان، ج ۱، ص ۳۰-۲۹، چپ علی حبیب، تهران (۱۳۵۳ ش).
۲۳. ↑ حبیب الله بن محمد هاشم حبیب خراسانی، دیوان، ج ۱، ص ۲۴-۲۳، چپ علی حبیب، تهران (۱۳۵۳ ش).
۲۴. ↑ محمد مهدی بن محمدعلی کشمیری، تکملة نجوم السماء، ج ۲، ص ۲۶۹، قم (۱۳۹۷)
۲۵. ↑ محمد باقر بن اسماعیل رضوی، شجره طیبه در انساب سلسله سادات علویه رضویه، ج ۱، ص ۴۱۶، چپ محمدتقی مدرس رضوی، مشهد ۱۳۸۴ ش.
۲۶. ↑ حبیب الله بن محمد هاشم حبیب خراسانی، دیوان، ج ۱، ص ۳۸۳-۳۶، چپ علی حبیب، تهران (۱۳۵۳ ش).
۲۷. ↑ محمد باقر ساعدی خراسانی، ضمیمه تاریخ علمای خراسان، ج ۱، ص ۲۷۵، در عبدالرحمان بن نصرالله مدرس، تاریخ علماء خراسان، چپ محمدباقر ساعدی خراسانی، مشهد ۱۳۴۱ ش.
۲۸. ↑ محمد مهدی بن محمدعلی کشمیری، تکملة نجوم السماء، ج ۲، ص ۲۶۹، قم (۱۳۹۷)
۲۹. ↑ فضل‌السنین داود بدایع‌نگار، «مرجوم حجة الاسلام حاج میرزا حبیب‌الله شهیدی قس‌سر»، ج ۱، ص ۲۰، الکمال، سال ۲، ش ۴ (فروردین ۱۳۰۱).
۳۰. ↑ ابوالقاسم حبیب‌اللهی، «حاج میرزا حبیب‌الله مجتهد خراسانی»، ج ۱، ص ۱۳۸، یغما، سال ۱۹، ش ۳ (خرداد ۱۳۴۵).
۳۱. ↑ فضل‌السنین داود بدایع‌نگار، «مرجوم حجة الاسلام حاج میرزا حبیب‌الله شهیدی قس‌سر»، ج ۱، ص ۲۰-۲۱، الکمال، سال ۲، ش ۴ (فروردین ۱۳۰۱).
۳۲. ↑ حبیب الله بن محمد هاشم حبیب خراسانی، دیوان، ج ۱، ص ۳۹۸-۳۹، چپ علی حبیب، تهران (۱۳۵۳ ش).
۳۳. ↑ ابوالقاسم حبیب‌اللهی، «حاج میرزا حبیب‌الله مجتهد خراسانی»، ج ۱، ص ۱۳۸، یغما، سال ۱۹، ش ۳ (خرداد ۱۳۴۵).
۳۴. ↑ محمد باقر ساعدی خراسانی، ضمیمه تاریخ علمای خراسان، ج ۱، ص ۲۷۵، در عبدالرحمان بن نصرالله مدرس، تاریخ علماء خراسان، چپ محمدباقر ساعدی خراسانی، مشهد ۱۳۴۱ ش.
۳۵. ↑ محمد معصوم بن زین العابدین معصوم علیشاه، طرائق الحقائق، ج ۳، ص ۷۰۴-۷۰۳، چپ محمدجعفر محبوب، تهران (۱۳۱۸ ش).
۳۶. ↑ حبیب الله بن محمد هاشم حبیب خراسانی، ج ۱، ص ۴۴-۴۱، دیوان، چپ علی حبیب، تهران (۱۳۵۳ ش).
۳۷. ↑ حبیب الله بن محمد هاشم حبیب خراسانی، ج ۱، ص ۵۲-۵۱، دیوان، چپ علی حبیب، تهران (۱۳۵۳ ش).
۳۸. ↑ محمد باقر بن اسماعیل رضوی، شجره طیبه در انساب سلسله سادات علویه رضویه، ج ۱، ص ۴۱۷، چپ محمدتقی مدرس رضوی، مشهد ۱۳۸۴ ش.
۳۹. ↑ حسن مشکان طبسی، «(حاج میرزا حبیب خراسانی)»، ج ۱، ص ۳۶، دبستان، ش ۳ (دی ۱۳۰۱).
۴۰. ↑ حبیب الله بن محمد هاشم حبیب خراسانی، دیوان، ج ۱، ص ۵۵۵-۵۴، چپ علی حبیب، تهران (۱۳۵۳ ش).
۴۱. ↑ نصرت تجر به‌کار، سبک شعر در عصر قاجاریه، ج ۱، ص ۱۳۹، (تهران ۱۳۵۰ ش).
۴۲. ↑ علی اکبر گلشن آزادی، صد سال شعر خراسان، ج ۱، ص ۱۹۴، به کوشش احمد کمالپور، مشهد ۱۳۷۳ ش.
۴۳. ↑ محمد باقر بن اسماعیل رضوی، شجره طیبه در انساب سلسله سادات علویه رضویه، ج ۱، ص ۴۱۷، چپ محمدتقی مدرس رضوی، مشهد ۱۳۸۴ ش.
۴۴. ↑ حبیب الله بن محمد هاشم حبیب خراسانی، دیوان، ج ۱، ص ۶۷-۵۴، چپ علی حبیب، تهران (۱۳۵۳ ش).
۴۵. ↑ حبیب الله بن محمد هاشم حبیب خراسانی، دیوان، ج ۱، ص ۶۷-۶۶، چپ علی حبیب، تهران (۱۳۵۳ ش).
۴۶. ↑ حبیب الله بن محمد هاشم حبیب خراسانی، دیوان، ج ۱، ص ۴۰، چپ علی حبیب، تهران (۱۳۵۳ ش).
۴۷. ↑ ابوالقاسم حبیب‌اللهی، «حاج میرزا حبیب‌الله مجتهد خراسانی»، ج ۱، ص ۱۳۹، یغما، سال ۱۹، ش ۳ (خرداد ۱۳۴۵).
۴۸. ↑ فضل‌السنین داود بدایع‌نگار، «مرجوم حجة الاسلام حاج میرزا حبیب‌الله شهیدی قس‌سر»، ج ۱، ص ۲۰، الکمال، سال ۲، ش ۴ (فروردین ۱۳۰۱).
۴۹. ↑ حسن مشکان طبسی، «(حاج میرزا حبیب خراسانی)»، ج ۱، ص ۳۶-۳۵، دبستان، ش ۳ (دی ۱۳۰۱).
۵۰. ↑ حبیب الله بن محمد هاشم حبیب خراسانی، دیوان، ج ۱، ص ۲۰، چپ علی حبیب، تهران (۱۳۵۳ ش).
۵۱. ↑ دهخدا، ذیل ماده.
۵۲. ↑ محمد علی بن محمد رضا حاج سیاح، خطرات حاج سیاح، ج ۱، ص ۳۰۷، یا، دوره خوف و وحشت، به کوشش حمید سیاح، چپ سیف‌الله گلکار، تهران ۱۳۵۹ ش.
۵۳. ↑ حبیب الله بن محمد هاشم حبیب خراسانی، دیوان، مقدمه علی حبیب، ص ۱۱۰-۱۱۱، ج ۱، ص ۲۰، چپ علی حبیب، تهران (۱۳۵۳ ش).
۵۴. ↑ محمد پروین گنابادی، گزینه مقاله‌ها، ج ۱، ص ۵۱۷، تهران ۱۳۵۶ ش.
۵۵. ↑ محمد پروین گنابادی، گزینه مقاله‌ها، ج ۱، ص ۴۹۴، تهران ۱۳۵۶ ش.
۵۶. ↑ حبیب الله بن محمد هاشم حبیب خراسانی، دیوان، ج ۱، ص ۶۴، چپ علی حبیب، تهران (۱۳۵۳ ش).
۵۷. ↑ نصرت تجر به‌کار، سبک شعر در عصر قاجاریه، ج ۱، ص ۱۳۷، (تهران ۱۳۵۰ ش).
۵۸. ↑ محمد رضا شفیعی کنکنی، ج ۱، ص ۷۷، ادبیات فارسی از عصر جامی تا روزگار ما، ترجمه حجت‌الله اصیل، تهران ۱۳۷۸ ش.
۵۹. ↑ محمد رضا شفیعی کنکنی، ج ۱، ص ۷۹، ادبیات فارسی از عصر جامی تا روزگار ما، ترجمه حجت‌الله اصیل، تهران ۱۳۷۸ ش.
۶۰. ↑ حبیب الله بن محمد هاشم حبیب خراسانی، دیوان، ج ۱، ص ۶۳، چپ علی حبیب، تهران (۱۳۵۳ ش).
۶۱. ↑ حبیب الله بن محمد هاشم حبیب خراسانی، دیوان، ج ۱، ص ۶۵، چپ علی حبیب، تهران (۱۳۵۳ ش).
۶۲. ↑ حبیب الله بن محمد هاشم حبیب خراسانی، دیوان، ج ۱، ص ۶۹-۶۸، چپ علی حبیب، تهران (۱۳۵۳ ش).
۶۳. ↑ حبیب الله بن محمد هاشم حبیب خراسانی، دیوان، ج ۱، ص ۱۶۳، چپ علی حبیب، تهران (۱۳۵۳ ش).
۶۴. ↑ حبیب الله بن محمد هاشم حبیب خراسانی، دیوان، ج ۱، ص ۲۱-۱۹، چپ علی حبیب، تهران (۱۳۵۳ ش).
۶۵. ↑ حبیب الله بن محمد هاشم حبیب خراسانی، دیوان، ج ۱، ص ۲۶-۲۳، چپ علی حبیب، تهران (۱۳۵۳ ش).
۶۶. ↑ حبیب الله بن محمد هاشم حبیب خراسانی، دیوان، ج ۱، ص ۱۴۳-۱۴۴، چپ علی حبیب، تهران (۱۳۵۳ ش).

۶۷. حبیب الله بن محمد هاشم حبیب خراسانی، دیوان، ج ۱، ص ۱۷۸، چپ علی حبیب، تهران (۱۳۵۳ش).
۶۸. حبیب الله بن محمد هاشم حبیب خراسانی، دیوان، ج ۱، ص ۱۴۶، چپ علی حبیب، تهران (۱۳۵۳ش).
۶۹. حبیب الله بن محمد هاشم حبیب خراسانی، دیوان، ج ۱، ص ۶۲، چپ علی حبیب، تهران (۱۳۵۳ش).
۷۰. حبیب الله بن محمد هاشم حبیب خراسانی، دیوان، ج ۱، ص ۱۴۴، چپ علی حبیب، تهران (۱۳۵۳ش).
۷۱. حبیب الله بن محمد هاشم حبیب خراسانی، دیوان، ج ۱، ص ۱۳۲، چپ علی حبیب، تهران (۱۳۵۳ش).
۷۲. حبیب الله بن محمد هاشم حبیب خراسانی، دیوان، ج ۱، ص ۱۱۴، چپ علی حبیب، تهران (۱۳۵۳ش).
۷۳. حبیب الله بن محمد هاشم حبیب خراسانی، دیوان، ج ۱، ص ۱۴۰-۱۴۱، چپ علی حبیب، تهران (۱۳۵۳ش).
۷۴. حبیب الله بن محمد هاشم حبیب خراسانی، دیوان، ج ۱، ص ۱۴۳-۱۴۴، چپ علی حبیب، تهران (۱۳۵۳ش).
۷۵. حبیب الله بن محمد هاشم حبیب خراسانی، دیوان، ج ۱، ص ۱۹۵، چپ علی حبیب، تهران (۱۳۵۳ش).
۷۶. حبیب الله بن محمد هاشم حبیب خراسانی، دیوان، ج ۱، ص ۱۹۹، چپ علی حبیب، تهران (۱۳۵۳ش).
۷۷. غلامحسین یوسفی، چشمه روشن: دیداری با شاعران، ج ۱، ص ۳۴۴، تهران ۱۳۶۹ش.
۷۸. حبیب الله بن محمد هاشم حبیب خراسانی، دیوان، ج ۱، ص ۱۹۹، چپ علی حبیب، تهران (۱۳۵۳ش).
۷۹. حبیب الله بن محمد هاشم حبیب خراسانی، دیوان، ج ۱، ص ۶۸، چپ علی حبیب، تهران (۱۳۵۳ش).
۸۰. حبیب الله بن محمد هاشم حبیب خراسانی، دیوان، ج ۱، ص ۲۶۳-۲۵۶، چپ علی حبیب، تهران (۱۳۵۳ش).
۸۱. حبیب الله بن محمد هاشم حبیب خراسانی، دیوان، ج ۱، ص ۳۲۳-۳۲۱، چپ علی حبیب، تهران (۱۳۵۳ش).
۸۲. حبیب الله بن محمد هاشم حبیب خراسانی، دیوان، ج ۱، ص ۱۴۸، چپ علی حبیب، تهران (۱۳۵۳ش).
۸۳. حبیب الله بن محمد هاشم حبیب خراسانی، دیوان، ج ۱، ص ۱۹۹، چپ علی حبیب، تهران (۱۳۵۳ش).
۸۴. حبیب الله بن محمد هاشم حبیب خراسانی، دیوان، ج ۱، ص ۳۲۳-۳۲۱، چپ علی حبیب، تهران (۱۳۵۳ش).
۸۵. حبیب الله بن محمد هاشم حبیب خراسانی، دیوان، ج ۱، ص ۵۶-۵۲، چپ علی حبیب، تهران (۱۳۵۳ش).
۸۶. محمد رضا شفیعی ککنی، «ادیب نیشابوری: در حاشیه شعر مشروطیت»، مجله دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه فردوسی، ص ۱۸۱، پانویس ۲، سال ۱۱، ش ۲ (تابستان ۱۳۵۴).
۸۷. شفیعی ککنی، «ادیب نیشابوری: در حاشیه شعر مشروطیت»، مجله دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه فردوسی، ص ۱۷۳، سال ۱۱، ش ۲ (تابستان ۱۳۵۴).
۸۸. محمد رضا شفیعی ککنی، احوار شعر فارسی: از مشروطیت تا سقوط سلطنت، ج ۱، ص ۲۷، تهران ۱۳۵۹ش.
۸۹. داریوش صبور، آفاق غزل فارسی: سیر انتقادی در تحول غزل و تغزل از آغاز تا امروز، ج ۱، ص ۶۴۴، تهران ۱۳۵۵ش.
۹۰. حبیب الله بن محمد هاشم حبیب خراسانی، دیوان، ج ۱، ص ۹۹-۹۸، چپ علی حبیب، تهران (۱۳۵۳ش).
۹۱. حبیب الله بن محمد هاشم حبیب خراسانی، دیوان، ج ۱، ص ۱۵۵، چپ علی حبیب، تهران (۱۳۵۳ش).
۹۲. حبیب الله بن محمد هاشم حبیب خراسانی، دیوان، ج ۱، ص ۱۹۸، چپ علی حبیب، تهران (۱۳۵۳ش).
۹۳. حبیب الله بن محمد هاشم حبیب خراسانی، دیوان، ج ۱، ص ۱۹۵، چپ علی حبیب، تهران (۱۳۵۳ش).
۹۴. حبیب الله بن محمد هاشم حبیب خراسانی، دیوان، ج ۱، ص ۲۰۶، چپ علی حبیب، تهران (۱۳۵۳ش).
۹۵. غلامحسین یوسفی، چشمه روشن: دیداری با شاعران، ج ۱، ص ۳۴۶، تهران ۱۳۶۹ش.
۹۶. حبیب الله بن محمد هاشم حبیب خراسانی، دیوان، ج ۱، ص ۱۹-۲۶، چپ علی حبیب، تهران (۱۳۵۳ش).
۹۷. محمد کاظم بن محمدباقر صبوری، دیوان، ج ۱، ص ۳۳۹-۳۳۸، چپ محمد ملکزاده، تهران ۱۳۴۲ش.
۹۸. ابوالقاسم حبیب الهی، «حاج میرزا حبیب الله مجتهد خراسانی»، ج ۱، ص ۱۴۰-۱۴۱، یغما، سال ۱۹، ش ۳ (خرداد ۱۳۴۵).
۹۹. حبیب الله بن محمد هاشم حبیب خراسانی، دیوان، ج ۱، ص ۲۲۳-۲۲۵، چپ علی حبیب، تهران (۱۳۵۳ش).
۱۰۰. حبیب الله بن محمد هاشم حبیب خراسانی، دیوان، ج ۱، ص ۲۴۶-۲۳۸، چپ علی حبیب، تهران (۱۳۵۳ش).
۱۰۱. حبیب الله بن محمد هاشم حبیب خراسانی، دیوان، ج ۱، ص ۳۲۰-۲۵۶، چپ علی حبیب، تهران (۱۳۵۳ش).
۱۰۲. حبیب الله بن محمد هاشم حبیب خراسانی، دیوان، ج ۱، ص ۳۷، چپ علی حبیب، تهران (۱۳۵۳ش).
۱۰۳. حبیب الله بن محمد هاشم حبیب خراسانی، دیوان، ج ۱، ص ۱۲۶-۱۳۳، چپ علی حبیب، تهران (۱۳۵۳ش).
۱۰۴. محمد رضا روزبه، سیر تحول غزل فارسی: از مشروطیت تا انقلاب، ج ۱، ص ۱۱۶، تهران ۱۳۷۸ش.
۱۰۵. غلامحسین یوسفی، چشمه روشن: دیداری با شاعران، ج ۱، ص ۳۴۱، تهران ۱۳۶۹ش.
۱۰۶. مهدی خالیدی، مهدی خالیدی (مجموعه آهنگ‌ها)، ج ۱، ص ۹۰، گردآوری و تألیف حبیب الله نصیریفر، (تهران: نگاه)، ۱۳۷۰ش.
۱۰۷. مهدی خالیدی، مهدی خالیدی (مجموعه آهنگ‌ها)، ج ۱، ص ۱۴۲، گردآوری و تألیف حبیب الله نصیریفر، (تهران: نگاه)، ۱۳۷۰ش.
۱۰۸. مهدی خالیدی، مهدی خالیدی (مجموعه آهنگ‌ها)، ج ۱، ص ۲۲۸، گردآوری و تألیف حبیب الله نصیریفر، (تهران: نگاه)، ۱۳۷۰ش.
۱۰۹. مهدی خالیدی، مهدی خالیدی (مجموعه آهنگ‌ها)، ج ۱، ص ۳۱۲، گردآوری و تألیف حبیب الله نصیریفر، (تهران: نگاه)، ۱۳۷۰ش.
۱۱۰. نقش موسیقی آوازی در شعر و غزل ایران، بهکوشش و گزینش حبیب الله نصیریفر، ج ۱، ص ۳۹۵-۳۹۷، تهران: نگاه، ۱۳۸۴ش.
۱۱۱. گل‌های جاویدان و گل‌های رنگارنگ، به اهتمام و گزینش حبیب الله نصیریفر، ج ۱، ص ۳۵۳-۳۵۵، تهران: نگاه، ۱۳۸۲ش.
۱۱۲. غلامحسین یوسفی، چشمه روشن: دیداری با شاعران، ج ۱، ص ۳۴۰، پانویس ۳، تهران ۱۳۶۹ش.
۱۱۳. حبیب الله بن محمد هاشم حبیب خراسانی، دیوان، ج ۱، ص ۶۷-۶۸، چپ علی حبیب، تهران (۱۳۵۳ش).
۱۱۴. حبیب الله بن محمد هاشم حبیب خراسانی، دیوان، ج ۱، ص ۷۰، چپ علی حبیب، تهران (۱۳۵۳ش).
۱۱۵. آقابزرگ طهرانی، الذریعه، ج ۱۸، ص ۲۴۱.
۱۱۶. خاناباا مشار، فهرست کتب‌های چاپی فارسی، ج ۱، ستون ۱۵۲۰، تهران ۱۳۵۲ش.
۱۱۷. خاناباا مشار، فهرست کتب‌های چاپی فارسی، ج ۲، ستون ۲۷۷۶، تهران ۱۳۵۲ش.

